

A FILOZÓFIA KLASSZIKUSAIBÓL

Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai

„A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai” címmel megjelent Marx-munka* alapját az az eredetileg hét füzetet kitevő kézirat alkotja, amelyet Marx 1857 októberétől 1858 márciusáig írt. (A kézirat bevezetése — amely magyarul is megjelent „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához” címmel (Szikra, 1951.), s amelynek a módszerről írott fejezete Marx legismertebb filozófiai írásai közé tartozik — néhány hónappal korábban, 1857 augusztusában—szeptemberében íródott.) A munka megkezdéséhez elsősorban az 1857-es gazdasági válság kitörése szolgáltatta az indítékot. Az így létrejött hatalmas kézirat — több mint 760 nagy formátumú oldal nyomtatásban — Marx első kísérlete arra, hogy 1843-tól kezdődő ökonómiai vizsgálatainak pozitív eredményeit szisztematikusan, összefüggő formában fejtsse ki. A munka céljáról és jellegéről Marx a következőket írja Lassalle-nak: „A munka, amelyről itt elsősorban szó van, a *közgazdasági kategóriák kritikája*, vagy ha úgy tetszik, a polgári közgazdaságtan rendszere kritikai előadásban. Ez egyszerre a rendszer előadása és az előadás által annak kritikája is . . . Az előadás, már ti. annak modora teljesen tudományos, tehát nem is ütközik semmiféle közönséges értelemben vett rendőri tilalomba. Az egész hat könyvre oszlik. 1. A tőkéről. (Benne néhány bevezető fejezet.) 2. A földtulajdonról. 3. A bér munkáról. 4. Az államról. 5. Nemzetközi kereskedelem. 6. Világpiac.” (Levél Lassalle-hoz, 1858. febr. 32. Marx—Engels válogatott levelek 1843—1895. Szikra, 1950. 115. o.)

A felsorolt hat részből a kézirat alapján véve csak az első, a tőkéről szóló könyvet tartalmazza (a pénzről szóló bevezető fejezettel együtt, amelyet azonban Marx „egészen vázlatosnak” tartott — 1. levelét Engelshez, 1958. nov. 29.), illetve e könyvnek is csak a tőkét általában tárgyaló részét, amely, későbbi tervvázlatainak megfelelően három nagy részre oszlik: „a tőke termelési folyamata, a tőke forgalmi folyamata és e kettő egysége, azaz tőke és profit, kamat” (levél Lassalle-hoz, 1958. márc. 11.). A tervezett tagolás azonban a kézirat írása során s befejezése után is többször megváltozik, s részben ennek, részben pedig a korábban tárgyalt problémákhoz — bővítésük és elmélyítésük céljából — történő visszatéréseknek (s egyes később tárgyalandó problémákra való előretekintéseknek) következtében az elkészült munkát Marx nem tartja alkalmasnak megjelentetésre, s csak nyersfogalmazványnak tekinti. „Sajnos a kéziratban — írja Engelsnek 1858. máj. 31-én — (amely nyomtatásban vastag könyvet alkotna) minden össze-vissza van keverve, és sok olyasmi van benne, ami a jóval későbbi részekhez tartozik. Ezért mutatót kell készítenem, melyik füzetben és melyik oldalon található folyamatosan az a vacak, amelyet először munkába veszek.” Marx betegsége miatt a bevezető fejezetek kiadáshoz való előkészítése elhúzódik, s csak 1858 novemberének végére készül el az új kézirat (3 füzetben), amely voltaképp a „Politikai gazdaságtan bírálatához” első fogalmazványát alkotja. E kéziratból csak a két utolsó füzet maradt fenn, ezek szövege — más anyagok mellett — a „Grundrisse . . .” függelékében kapott helyet. Az elkészült munkával Marx nincs teljesen megelégedve, azért nemcsak letisztazza, de jelentősen át is fogalmazza — így jön létre „A politikai gazdaságtan bírálatához” megjelent két füzete. Ezek elkészülte után Marx rögtön hozzákezd a tőkéről szóló harmadik fejezet előkészítéséhez — újabb átfogó mutatót készít saját füzeteihez, majd kidolgozza a harmadik fejezet részletes diszpozícióját. (Mindez szintén megtalálható a „Grundrisse . . .” függelékében.) E rész írásához azonban már csak 1861 nyarán tud hozzáfogni. A munkát

* Marx: „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857—1858. Anhang 1850—1859.” (A fordítás alapjául az 1953-as berlini — Dietz Verlag — kiadás szolgált, tehát az oldalszámozásokra való utalások is erre vonatkoznak.)

1863 júniusában fejezi be — ez a kézirat 23 füzetet tesz ki (kb. 180 nyomdai ív terjedelmű) —, ennek egy részét (elsősorban 10 füzetet) alkotja az a munka, amely „Értéktöbblet-elméletek” címmel ismeretes.* De már e kéziraton folytatott munka közben Marx feladja a „Politikai gazdaságtan bírálatahoz” közvetlen folytatásának tervét, s 1863 után hozzákezd „A tőke” — új felépítési terv szerinti — kidolgozásához.

Az 1857—58-as kézirat először 1939-ben látott napvilágot, a moszkvai Idegennyelvű Kiadónál, németül. 1941-ben e megjelent alapszöveget egy függelék-kötet egészítette ki, amely a már említett, 1858—59 elején készült kiegészítő kéziratokon, mutatókon stb. kívül Ricardóra vonatkozó részleteket tartalmaz Marx 1850—1851-es kivonatfüzeteiből, s magában foglal még egy Bastiat-val és Carey-vel foglalkozó vázlatot, amely 1857 júliusában készült, s a „Grundrisse...”-t tartalmazó füzetek legkorábbi részét alkotja. (A Dietz-kiadásban a két moszkvai kötet anyaga egy kötetben jelent meg.)

A „Grundrisse...” a marxista gazdaságtan történetének egyik legfontosabb dokumentuma és állomása. Ez a munka tartalmazza voltaképp a kapitalizmus politikai gazdaságtana központi kérdésének, az értéktöbblet elméletének első részletes, összefüggő kifejtését. Marx itt jut először a munka kettős jellegének felismeréséhez (bár ezt a kérdést részletesen csak „A politikai gazdaságtan bírálatahoz” c. munkájában fejti ki), e kézirat írása közben alkotja meg a munkaerőről mint áruról szóló elméletét, itt mutatja meg először az állandó és változó tőke különbségét, s ezen keresztül megalkotja az értéktöbblet-ráta fogalmát, először e kéziratban elemzi az értéktöbblet két — abszolút és relatív — formáját stb.

Ugyanakkor a „Grundrisse...” jelentősége messzemenőleg nem csak történeti. Az 1857—58-as kézirat számos olyan kérdést tárgyal, amelyekre Marx „A tőke”-ben, illetve más munkáiban nem tért ki, legalábbis nem ilyen részletességgel. Mindenekelőtt e kézirat tartalmazza a tőkés társadalmat megelőző gazdasági-társadalmi formációk legrészletesebb és legmélyebb marxi elemzését. (A kéziratnak ezzel foglalkozó összefüggő részlete magyarul is megjelent „A tőkés termelés előtti tulajdonformák” címmel, Szikra, 1953.) De túl a politikai gazdaságtan számos egyéb részproblémáján, a „Grundrisse...”-nek alapvető jelentősége van a marxista filozófia tanulmányozása és megértése számára is. E kéziratnak talán legfőbb jellegzetességét az ökonomiai és filozófiai tárgyalás szoros összefonódása alkotja. A kapitalizmus politikai gazdaságtanának egyes kérdéseit Marx széles történeti-filozófiai kontextusban vizsgálja, tárgyalásuk során állandóan kitér történelemfelfogása általános vonásainak tisztázására. Így egyes filozófiai problémák explicit vizsgálata és kifejtése viszonylag nagy helyet foglal el a kéziratban. Ebből a szempontból a „Grundrisse...” természetesen összekötő-kapcsot alkot Marx és Engels korábbi, főként filozófiai tárgyú írásai („Gazdasági-filozófiai kéziratok”, „Szent család”, „Német ideológia”) és „A tőke” között, világosan igazolja ezek alapvető eszmei egységét. E munka ismerete nélkül lehetetlen képet alkotni Marx filozófiai fejlődéséről, amelynek kérdése az utóbbi időben számos vita tárgyát képezte és képezi. Ugyanakkor — szinte taláalomra emelve ki a problémákat — e műben Marx részben egyes megjegyzések, részben viszonylag hosszabb fejtegetések során foglalkozik olyan alapvetően fontos kérdésekkel, mint a tulajdon, a munkamegosztás és az elidegenedés elmélete, az ideológia koncepciója, az érdekek fogalma, a termelés és szükségletek viszonya, az egyén és társadalom kapcsolata, a személyiség történeti fejlődése, az ember, a munka és a természet, a természet és társadalom viszonya stb., stb. Általában véve a „Grundrisse...” a marxi történelemfelfogás megismerésének és megértésének egyik leglényegesebb forrását alkotja.

Annak ellenére azonban, hogy az 1857—58-as kéziratok első megjelentetése óta huszonöt év telt el, Marx e munkája még mindig nem nyerte el az őt megillető helyet, sőt általában igen kevesen ismerik és tanulmányozzák. Bár az utóbbi időben — főként az elidegenedéssel kapcsolatos vitában — egyre gyakrabban hivatkoznak Marx e munkájára is, úgy tűnik, hogy a „Grundrisse...”-t ma is többször emlegetik, mint olvassák, amiben nyilván szerepet játszik, hogy mind moszkvai, mind berlini kiadása nálunk például elég nehezen hozzáférhető. Ezért látszott helyesnek és szükségesnek — a teljes munka remélhetőleg mihamarabbi magyar kiadását nem várva be — legalább néhány, filozófiai szempontból is fontosnak tűnő, kisebb részletet közölni Marx e művéből a „Magyar Filozófiai Szemle” hasábjain. (A részletek közlését a következő számban folytatjuk.)

M-y

* A kézirat részletes jellemzését lásd Engels előszavában „A tőke” II. kötetéhez. A kéziratnak az „Értéktöbblet-elméletek”-hez nem tartozó részeiből — tudomásom szerint — ez ideig még semmi sincs publikálva.